

RUUMIINOSANNIMIEN KIELIOPILLISTUMISESTA SUOMESSA JA VIROSSA

TARKUST EI WÕI KÄEGA KÜLGE PANNA¹

JOHDANTO

Kieliopillistumisella tarkoitetaan kielessä jatkuvasti vaikuttavaa muutostyyppiä, jossa leksikaalinen yksikkö kehittyy kieliopilliseksi: alkuaan konkreettistarkoitteinen sana (esim. substantiivi) muuttuu kieliopillisen suhteen ilmaisimeksi (esim. adpositioksi). Kieliopillistumisella ymmärretään myös kyseisen prosessin etenemistä siten, että kieliopillinen yksikkö saa uusia abstraktimpia merkityksiä vanhan rinnalle tai tilalle.

Kieliopillistumisen edellytyksenä on, että kaksitulkintaisena nähty rakenne reanalysoidaan analogian avulla ja että tätä tietä syntynyt uusi tulkinta laajenee analogisesti (eksensio). Esimerkiksi nominilla voi olla kirjaimellinen ('selkä') ja kuvallinen ('takaosa') leksikaalinen merkitys, joista kuvallinen reanalysoidaan suhteen ilmaisimeksi ('takana'). Genetiiviattribuutti ja pääsana reanalysoidaan siis täydennykseksi ja adpositioksi. Näin syntynyt uusi tulkinta voi laajeta muihin merkityksiin (esim. edeltävän ajan ilmaukseksi). (Ks. Itkonen 1998: 15–26; englannin *back*-sanana reanalyysia käyttävät esimerkkinä mm. Hopper ja Traugott 1993: 41–42.)

Yleisesti kieliopillistumistutkimuksen kohteena on historiallinen morfologia ja erityi-

¹ Lähde: Wiedemannin sanakirja (1973 [1893]) s.v. *kül'g*, 'Klugheit kann man nicht mit der Hand beibringen'; 'viisautta ei voi käsin lisätä', kirjaimellisesti »panna käsin kylkeen». Ks. tämän esityksen esimerkkiä (6).

sesti syntaksi: kieliopillistuvia yksikköjä on aina katsottava osana rakenteita, joissa ne esiintyvät. Muutos ei tapahdu tyhjiössä, vaan kontekstin ja diskurssitekijöiden vaikutus on otettava huomioon. Typologinen näkökulma kulkee tutkimuksessa mukana siksi, että kieliopillistumisessa tapahtuvan muutoksen on havaittu noudattavan määrätapoja kieli-sukulaisuudesta riippumatta; tietyt muutokset kieliopissa ovat tyypillisiä ja luonnollisia. Metafora ja metonymia ovat keskeisiä ilmiöitä kieliopillistumisen käynnistyessä, mikä kiinnittää sen kognitiivisen kielitieteen piirissä harjoitettuun metaforatutkimukseen. (Keskeistä kirjallisuutta esim. Heine ym. 1991; Hopper ja Traugott 1993; Svorou 1993; Bybee ym. 1994; Harris ja Campbell 1995; Heine 1997; Lehtinen ja Laitinen 1997.)

Tämän esityksen teemana on suomen ja viron ruumiinosanimistä kehittyneiden, perusmerkitykseltään 'vieressä' olemista ilmaisevien postpositioiden ja adverbien kieliopillistuminen: millaiseen kokonaisuuden ja sen osan täyttämän tilan käsitteistykseen nominin kieliopillistuminen perustuu ja miten sen kieliopillinen merkitys kehittyi konkreettisesta spatiaalisesta abstraktimmaksi. Tarkasteltavien kieliopillisten yksikköjen kantoina ovat sm. *kuve*, sm. *kylki* ~ vir. *külg*, sm. *korva* ~ vir. *kõrv* ja sm. *rinta*². Tarkastelen aluksi niitä käsitteistysmalleja, joihin ruumiinosanimien kieliopillistuminen voi perustua. Tämän jälkeen käsittelen kieliopillistuvien sanojen sijamuotoa ja numerusta. Seuraavan luvun aiheena on tässä tarkasteltavien ruumiinosanimien merkityksen kehitys konkreettisten ja edelleen abstraktien tilojen³ ilmaisimiksi. Käsittelen ruumiinosanimiä yhtenä ryhmänä, kieliopillisista merkityksistä käsin. Yhteenvedossa esitän vertailevan kantasanojen distribuution eri merkitysten ilmaisijoina. Artikkelini on osa parhaillaan meneillään olevaa väitöskirjatutkimustani, enkä tässä vaiheessa tavoittele aiheen tyhjentävää käsittelyä.⁴

Tutkimusaineistoni perusta koostuu Scloomb-tekstikorpuksen kuuluvista Havukka-ahon ajattelijan (Havu) ja Ajaloo ilu (Ilu) -romaaneista ja niiden vastaavasti viron- ja suomenkielisistä käännöksistä poimituista esiintymistä. Suomen kielen murreaineisto on peräisin Lauseopin arkiston aineistosta (LA). Nykysuomea edustavat LA:n yleiskielinen aineisto ja löydökset Helsingin Sanomista (HS). Vironkielistä täydennystä aineistoon tuovat poiminnat Huno Rätsepin peruslausetyyppistä käsittelevästä teoksesta *Eesti keele lihtlauseete tüübid* (1978). 1800-luvun kieltä edustavat Lönnrotin sanakirja (Lönnr.; 1958 [1866–80]) sekä Wiedemannin kielioppi (1875) ja sanakirja (Wied.; 1973 [1893]). Tässä vaiheessa aineiston laajuus on noin 450 esiintymää virkekontekstissa.

KÄSITTEISTYSMALLIT

Lähimpänä ihmisen omaa kokemusmaailmaa olevat käsitteet ovat meille saavutettavimpia: kielenkäytönkin pohjana oleva käsitteistyksemme maailmasta on antroposentrinen. Tähän perustuu ihmisen ruumiin keskeisyys spatiaalisen tilan käsitteistämisessä. Ruumis

² Nykyvirossa *kube* 'nivuset, kuve' ja *rind* 'rinta' -sanoilla ei ole kieliopillista käyttöä (joitakin *rind*-sanon spatiaalisia adverbijohdoksia lukuun ottamatta, ks. s. 16).

³ Tarkoitin tilalla lauseen ilmaisemien osallistujien ja tapahtumien olinpaikkaa ('space'), joka voi sijaita spatiaalisessa reaali maailmassa (ks. lukua Sijainti konkreettisessa tilassa) tai esimerkiksi temporaalisessa tai narraation maailmassa (ks. lukua Sijainti abstraktissa tilassa).

⁴ Kiitän prof. Tuomas Huuhoa, prof. Kaisa Häkkistä, Virittäjän arvioijia ja Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen artikkelinkirjoitusryhmän jäseniä arvokkaista kommentteista työn eri vaiheissa.

on kaikilla pääpiirteissään samanlainen, samoin toimiva ja kielenkäyttötilanteissa aina läsnä oleva viittauskohde. Lisäksi ruumiinosanimet ovat luonnostaan relationaalisia, yhteydessä määräkokonaisuuteen, ja siten valmiita ilmaisemaan kahden tarkoitteen välistä suhdetta, tarkemmin jonkin muun tarkoitteen suhdetta mainittuun kokonaisuuteen.

Antropomorfiseen malliin perustuvassa tilan käsitteistyksessä tyypillisesti sijainti 'yllä' ja 'edessä' ilmaistaan päähän ja kasvoihin tai kasvojen osiin viittaavista (tai viitanneista) nomineista kehittyneillä kieliopillisella yksiköllä. 'Takana' tai 'alla' olemista merkitsevien kieliopillisten yksikköjen alkuperä puolestaan on 'selkää' tai 'takamusta' merkitsevissä nomineissa. Edessä vs. takana -akseli on siis luonnollisesti mukana ihmisruumiiseen perustuvassa käsitteistyksessä, kuuluhan ihmiskehon kanonisiin piirteisiin etupuolen, kasvojen sekä käsien toiminta-alueen salientius (horisontaalinen dimesio). Käsitteistysmallin toinen keskeinen ominaisuus on pysty, seisova asento ja pitkänomainen muoto (vertikaalinen dimensio). (Esim. Anttila 1989: 147; Heine ym. 1991: 53; Leino 1993: 197–198; Heine 1997: 40–49.)

Se, että antropomorfinen käsitteistys on kielenpuhujille ensisijainen, koskee myös (urbaania) kielentutkijaa. Ruumiinosanimien ajattelee helposti viittaavan ensisijaisesti ihmiskehoon. Tällainen ajattelu herättää kuitenkin kysymään, miksi esimerkiksi suomen *rinta*-kantaisten suhdesanojen konkreettisin merkitys on 'vieressä; vierekkäin'. Maailman kielissä antropomorfiseen käsitteistykseen perustuvassa tilan hahmotuksessa 'rintaa' merkitsevät sanat toimivat varsin usein 'edessä' sijaitsemisen ilmaisujen lähteinä (Svorou 1993: 71, 75; Heine 1997: 43). Tähän palataan luvussa Millaiseen käsitteistysmalliin *rinta*-sanan kieliopillistuminen perustuu?

Spatiaalinen käsitteistys voi perustua myös nelijalkaisen (koti)eläimen ruumiinrakenteeseen, jolloin kyseessä on zoomorfisen käsitteistysmalli. Zoomorfiseen käsitteistykseen perustuvissa tilanilmauksista 'edessä' olemisen ilmaisut palautuvat päähän tai sen osiin viittaaviin nomineihin, 'yllä'-merkityksen puolestaan 'päästä' tai 'selkää' merkitseviin. Vastaavasti 'alla' olemisen ilmaisut on johdettu vatsaan viittaavista ja 'takana' olemisen takamukseen viittaavista nomineista. (Heine 1997: 40–42.) Keskeinen ero antropomorfisen ja zoomorfisen käsitteistyksen välillä on siis vertikaalisessa ulottuvuudessa: ruumiin yläosa ja siten 'yllä' olemisen kielellisen ilmaisun lähde on ihmisellä pää ja eläimellä selkä, eikä vertikaalinen dimensio yleisestikään ole nelijalkaisen eläimen ruumiissa sillä tavoin keskeinen kuin kahdella jalalla kulkevalla ihmisellä. — Mainittakoon, että mikäli kielessä käytetään zoomorfista käsitteistystä tilan hahmottamiseen, siinä välttämättä käytetään myös antropomorfista (Heine 1997: 40). Käsitteistysmallit vaikuttavat tietysti yhtä lailla leksikossa kuin kieliopillistumisessakin: esimerkiksi suomen *selkä*-sanan kuvallinen käyttö elottomien entiteettien osan nimenä on saanut vaikutteita sekä antropomorfisesta (*vaatteen, tuolin selkä*; PS s.v. *selkä* 4) että zoomorfisesta mallista (*vuoriston, järven selkä* PS s.v. *selkä* 5, 6).

Sanojen merkitykset kutoutuvat kielen käytössä verkostoksi, jonka jäseninä olevien sanojen semanttiset vaikutukset toisiinsa voivat olla monensuuntaisia ja ristikkäisiäkin; on siis otettava huomioon myös se, että sekä antropomorfinen että zoomorfisen malli voivat vaikuttaa sanan kieliopillistumisessa yhtä aikaa. Mikäli nykykielen käyttäjä tietoisesti havaitsee yhteyden suhdesanan ja sen alkuperän välillä, hän saattaa urbaanin kielentutkijan tavoin ajatella nimenomaan ihmisen kehoa, vaikka kieliopillistumisen lähteenä ole-

tettavasti olisikin eläimen ruumiiseen perustuva käsitteistys. Ei liene mahdotonta, että tällainen yhdistäminen voisi vaikuttaa sanojen edelleen kieliopillistumiseen ikään kuin jälkikäsitteistykseenä.

Tavallisesti ruumiinosan sijainti kokonaisuudessa tarjoaa kielenkäyttäjille yhteisen ja selkeän käsitteistysmallin spatiaalisen suhteen kielentämiseen. Toisinaan malli voi kuitenkin olla liian yksityiskohtainen tai monimutkainen, sijainnin ilmaisemiseen redundantin havainnollinen. Näin voidaan ehkä tulkita suomen *kainalo*-sanan käyttöä: sisäpaikallissijaisena, postposition tapaan käytettynä se ilmaisee vain harvoin sijaintia »kainalossa», kiintopisteen (tai -pisteiden, vrt. raaja ja kylki) rajaamassa onkalomaisessa, vain yhdeltä sivulta avoimessa tilassa (1). Tavallisempaa on, että se ilmaisee paljon epämääräisemmin läheisyyttä tai sijaintia suhteessa johonkin maantieteelliseen entiteettiin tai rakennukseen; esimerkiksi merellä ei oikeastaan ole »kainaloa» (2). Esimerkissä (3) mainittu postin konttori sijaitsi Helsingin Tuomiokirkon kivijalassa; tämä paikka voidaan ymmärtää onkalona tai suojana, liittyhän *kainalossa olemiseen* myös 'suojassa, turvassa' olemisen merkitys (PS s.v. *kainalo* b. '(syvän) taiteen tapainen poukama tai suojainen paikka').

- (1) *Kumtähden kenttä, vehreä pala valtakatujen kainalossa, täytyi juhlaväestä.* (HS 14.5.1998)
- (2) *Suuri seikkailu Kanadassa Tyynenmeren kainalossa.* (HS Matkailuliite 26.1.1999)
- (3) *Tuomiokirkon kainalossa sijaitseva [postin] konttori on Helsingin vanhin.* (HS 29.4.1999)

Äärimmäisen erilaisia ihmis- ja eläinruumiit ja niihin perustuvat spatiaaliset käsitteistykset eivät tietenkään ole, vaan niiden yhteinen rakenne hahmotetaan analogian avulla. Tämä näkyy kielen tasolla esimerkiksi siinä, että suurin osa ihmisen ja eläimen ruumiinosien nimistä on yhteisiä; 'ihmisen (ja muiden kädellisten) yläraajaa' ja 'eläimen eturaajaa' merkitsevät sanat ovat tästä (ainakin suomessa ja virossa) poikkeus. *Käsi*-sanan kieliopillistumisen tutkimuksessa ei ole epäselvää, kumpaan käsitteistykseen se pohjautuu. Sen lähde on yksiselitteisesti ihmisruumiin osan nimi, ja sen kieliopillistuminen 'hallussapitoa' ja 'omistusta' ilmaisevaksi postpositioksi ja adverbiksi voidaan kuvata asteittain (verbi)leksikon läpi etenevänä laajenemisena, jossa keskeinen piirre on inhimillisyysehdon lieveneminen (ks. Ojutkangas 1998). Eräiden muiden ruumiinosannimien kohdalla on paikallaan pohtia lähteenä olevaa käsitteistysmallia ja lähdesanojen erilaisten leksikaalisten merkitysten vaikutusta kieliopillistuneen sanan käyttöön ja merkitykseen erilaisissa konteksteissa.

Käsitteistysmallien näkeminen kieliopillisten yksikköjen kehityksen taustana on vain kielentutkijan esitystapa: niiden konkreettiset kielentymät ovat kuolleita metaforia tai ainakin lähdesanan konkreettisesta merkityksestä etääntyneitä. Eri ruumiinosannimien kieliopillistumisen aste tietenkin vaihtelee, ja semanttinen etäisyys lähdesanasta (merkityksen abstraktistuminen) mittaa tätä astetta yhdessä sanan nykyisen syntaktisen funktion (adverbi, adpositio, sijapäätte) ja morfofonologisten seikkojen (äänteellinen reduktio, sijamuodon [epä]produktiivisuus) kanssa. Esimerkiksi suomen kieliopillistuneista ruumiinosannimien muodoista adverbeina suuntaa ilmaisevat instruktiivit *käsin* ja *päin* lienevät varsin etäällä lähdesanoistaan. Kielen käytössä käsitteistykseen kiinnitetään huomiota vain kielellä leikiteltäessä. — Käsitteistysmallin selvittäminen ei aina ole yksiselitteistä, kuten myöhemmin havaitaan.

▷

KIELIOPILLISTUVIEN SANOJEN MUOTO: SIJA JA LUKU

Monet suhdesanat suomessa ja virossa ovat sisä- tai ulkopaikallissijaisia, ja joskus yhdestä nominikannasta voi olla molemmatkin sarjat adpositio- ja adverbityyppisessä käytössä. Tässä tarkasteltavista yksiköistä sm. *korva* ~ vir. *kõrv* ja sm. *kuve*-kantaisten ulko- ja sisäpaikallissijaisten sarjojen merkitysten välillä ei ole merkittävää eroa; sisäpaikallissijaista voi ehkä pitää hieman tiiviimpää läheisyyttä ilmaisevana. Suomen *rinta*-kannasta on kieliopillistunut ulkopaikallissijainen sarja, mihin voi olla syynä se, että *rinta*-sanalla viitataan ruumiin yläosaan paitsi pintana myös ontelomaisena ruumiinosana. Sisäpaikallissijainen muoto ymmärrettäisiin inkluusiota, säiliössä sisällä sijaitsemista ilmaisevaksi (poikkeuksena tästä ks. NS s.v. *rinta* IV 4). *Kylki*-sanasta puolestaan on kieliopillistunut vain sisäpaikallissijainen sarja. Tähän voidaan kenties pitää yhtenä syynä sitä, että eräät määrämerkitysten ilmaisuihin kiteytyneet rakenteet voivat olla esteinä sananmuodon kieliopillistumiselle. *Kyljen* kohdalla ulkopaikallissijan käyttöä postpositiona mahdollisesti ehkäisee sen funktio asennon ilmaisijana: *olla kyljellään, kääntyä kyljelleen* (esim. Penttilä 1957: 417)⁵. Kiinnostavaa on, että *kylki* on aineistoni ainoa ruumiinosanimi, jonka käytössä on tällainen rajoitus. Muut suomessa ja virossa varsinaisesti kieliopillistuneet ruumiinosannimet ovat sellaisia, joilla ei (voi) ilmaista asentoa. Esimerkiksi suomessa *selkä*-sanaa käytetään tilan ilmaisijana vain idiomaattisesti (esim. *Ovi on selällään* 'aivan auki'; PS s.v. *selällään*), mutta asennon ilmaisijana se on täysin luonteva. (Virossa *selg*-sanan sisäpaikallissijoja käytetään tosin ilmaisemaan vaatteiden ylläoloa samaan tapaan kuin suomessa käyteään sanoja *päällä* tai *yllä*, esim. *riided selga panna* 'pukea vaatteet ylleen, pukeutua' [ESS].) Käsillä käveleminen tai päällä seisominen lienevät toimintoina niin marginaalisia, ettei näiden yhteyksien ruumiinosanimien asentoa ilmaiseva käyttö ole estänyt *käsi*- ja *pää*-sanojen kieliopillistumista.

Instruktiivinen on sisä- ja ulkopaikallissijoja vanhempi sija, joka on suomessa epäproduktiivinen ja jonka käyttö virossa rajoittuu vain kiteytyneisiin ilmauksiin (ks. esim. Wiedemann 1875: 287–291; Korhonen 1991: 167; Leskinen 1990: 168–170). Instruktiivisjaisia tilaa ilmaisevia adverbeja voidaan siis ilmeisesti pitää sisä- ja ulkopaikallissijaisia vanhempina. Jos instruktiivi on kieliopillistunut tilaa ilmaisevaksi adverbiksi selvästi ennen paikallissijaisia, on sen olemassaolo saattanut osaltaan tukea paikallissijaisten muotojen kehitystä. Suomen *kuve*- ja *kylki*-sanojen kieliopillistumista voidaan monestakin syystä pitää nuorena ilmiönä, kun taas (jopa yksiköllisten) instruktiivimuotojen *korvan* ~ *korvain* (Lönnr.; SKES; VKS), *rinnan* ~ *rinnoin* (Lönnr.; NS; SKES; PS; VKS) olemassaolo kertonee jo jotakin näiden kantojen iästä kieliopillisessä käytössä. Myös virossa on instruktiivimuotoiset tilaa ilmaisevat adverbis *kõrvi* ~ *kõrvu* ja *rinna* ~ *rinnu* 'vierekkäin' (Wied.; ÖS).

Monikkomuotoisuus on ennen kaikkea suomen postpositioissa ja adverbeissa hyvin tavallista ja se toimii usein merkinä siitä, että sana ei kuulu normaaliin taivutusparadig-

⁵ Myös virossa asentoa voidaan ilmaista ulkopaikallissijalla, esim. *Mees ei enam püsinut jalul* 'Mies ei enää pysynyt jaloillaan'. Usein asentoa ilmaisemaan käytetään myös *-li*-johtimista ruumiinosanimikantaista adverbijohdosta (esim. *Ta lamas külili* 'Hän makasi kyljellään'); päätte on ilmeisesti syntynyt adessiivin ja instruktiivin sijapäätteiden sulautumana. (Erelt ym. 1993: 91–93; 1995: 58–59, 608.) Myös adverbissa on siis ulkopaikallissijan päätteainesta.

maan (Tuomikoski 1973: 204; Salminen 1997: 64). Näin on esimerkiksi suomen *käsi-*kantaisessa postpositiossa. Siinä monikollisuus on luonnollistakin, viittaahan kantasana parilliseen, instrumenttimaiseen ruumiinosaan, jonka parikit voivat toimia yhdessä, samaan aikaan ja symmetrisesti. Kylkien kohdalla on toisin: ne eivät muodosta kokonaisuutta vaan nimenomaan inherentisti osoittavat kehon eri sivuille. (Ks. Pajunen 1998: 338.) Paikanilmauksissa voi olla väliä sillä, että jokin muuttuja sijaitsee vain toisella puolella kiintopistettä, ja 'ruumiin sivuosaa' merkitsevistä sanoista kehittyneet postpositiot ovatkin itämerensuomalaisissa kielissä suomea myöten yksiköllisiä. Toisaalta suomessa *korva-*sanon monikon paikallissijamuodolla voidaan ilmaista ajallista ja määrällistä likimääräisyyttä (*viidenkymmenen korvilla ~ korvissa* 'noin 50[-vuotias]'); muissa itämerensuomalaisissa kielissä tällaista ylimalkaisuuden merkitystä ei tavata (Tuomi 1957: 80; ks. myös alav. 8 ja 10). Nykysuomen *rinta-*kantaiset suhdese sanat ovat yksiköllisiä, mutta Koskimaan (1956: 184) mukaan yksikölliset muodot ovat syrjäyttäneet monikollisia.

Tähän yhteyteen liittyy myös kysymys siitä, millaisiin funktioihin kieliopillistuvat yksiköt asettuvat. Vain harvoin kielen muutoksessa voidaan osoittaa selvä funktionaalinen aukko, johon esimerkiksi kieliopillistuva postpositio olisi asettunut. Sen sijaan on luonnollista, että kielenkäyttäjien vaihtelunhalu ja pyrkimys ilmaisutapojen runsauteen ovat olennaisia muutokseen vaikuttavia tekijöitä. Tätä voidaan pitää »kommunikatiivisena aukkona»: valinnanvara ja vaihtelun mahdollisuus jonkin asian kielellisissä ilmaisutavoissa palvelevat myös tiedonvälityksen tehokkuutta. Toisaalta suomessa esimerkiksi tilaa ilmaisevien relationaalien nominien suurta joukkoa (ks. seur. lukua) voidaan pitää eräänä osoituksena tietynlaisesta puhtaasti kieliopillisten yksikköjen (kuten sijapäätteiden) funktionaalista kylläisyyden tilasta. Paikallissijojen ja vanhojen postpositioiden järjestelmä on niin kattava, että se pitää uudet tilaa ilmaisevat postpositiot ja adverbit kiinni myös nominikategoriassa ja leksikaalisessa merkityksessä.

KIELIOPILLISTUVIEN SANOJEN MERKITYKSEN KEHITYS

MERKITYKSEN JA FUNKTION JOUSTAVUUS

Ruumiinosaannimien kieliopillistumisessa keskeinen merkityksen muutostapa on metonymia, ikonisen eli kuvallisen metaforan indeksinen eli osoittava vastine (Anttila 1989: 141). Metonyyminen suhde perustuu kahden tarkoitteen läheisyyteen; kokonaisuuden osaan viittaavan sanan merkitys laajenee siten, että sanalla voidaan ilmaista myös tilaa kokonaisuuden ympärillä. 'Kylkeä', 'kuvetta' ynnä muuta merkitsevien nominien kieliopillistumisessa muutos 'ruumiin sivuosan' merkityksestä 'sivuosaa ympäröivän tilan' merkitykseen on metonyyminen. Tällainen muutos edeltää sananmuodon syntaktisen funktion muutosta, sillä uusi laajempi merkitys tekee mahdolliseksi sen, että sananmuotoa aletaan käyttää produktiivisesti sellaisissakin konteksteissa, joissa sen kirjaimellinen merkitys ei olisi lainkaan mahdollinen. Muutosta nominista postpositioksi voidaan pitää metaforisena: konkreettiselta leksikaalisen merkityksen alueelta siirrytään käsitteellisesti uudelle alueelle, entiteettiin (esim. kappaleen kylkeen) viittaava sana kehittyy määrämudossa entiteettien väliseen suhteeseen (esim. kahden kappaleen keskinäiseen sijaintiin) viittaavaksi. (Ks. Heine ym. 1991: 70–75.) Metaforinen muutos on nimenomaan analogi-

nen eli perustuu suhteen samankaltaisuuteen: vaikkapa kahden naapuripitäjän (4) välinen spatiaalinen suhde käsitetään samanlaiseksi kuin ruumiin ja tämän vieressä olevan tarkoitteen välinen suhde.

(4) *Luvia sijaitsee Porin **kupeessa** meren rannalla.* (HS 14.5.1998)

Kehitys nominin paikallissijaisista muodoista tilaa ilmaiseviksi kieliopillisiksi yksiköiksi tapahtuu siis metonymian ja metaforan kautta. Tässä tarkastelun kohteena olevat sanat eivät kieliopillistuessaan ole (vielä) täysin menettäneet alkuperäistä leksikaalista merkitystään: suomessa ja virossa on tyyppillistä, että sana voi toimia eri ympäristöissä nominina, relationaalina nominina ja adpositioina, eikä tiukkaa sanaluokkajakoa ole aina mahdollista tehdä (esim. DeLancey 1997; Jaakola 1997; Haukioja [tulossa]). Olennaista on, että nominin taivutusmuodossa kiintopisteen ja muuttujan välisen suhteen ilmaisee sijapäätte (esim. inessiivi), mutta nominiparadigmasta irronnut, kieliopilliseksi kehittynyt adpositio tai adverbi on kokonaisuudessaan tämän suhteen ilmaisin. On myös huomattava, että kieliopillisina nämä yksiköt voivat suomessa ja virossa toimia sekä kieliopillisina adverbeina että adpositioina (ks. esim. Ojutkangas 1998: 76). Tässä tarkastelussa en kuitenkaan yleensä erota adpositio- ja adverbikäyttöä eksplisiittisesti toisistaan. Adverbien tapauksissa käytettyjen yksikköjen täydennys on nimittäin käsitteellisesti läsnä. Jos jonkin sanotaan olevan lähellä, on sen sijainnin implikoitu kiintopiste joka tapauksessa olemassa (lähellä **jotakin**) (Vilkuna 1996: 46). Ruumiinosisannimista kehittyneissä suhdeseinissä implikoitu kiintopiste (mahdollinen täydennys) on erittäin selvä: ruumiinosisannimet sisältävät jo substantiiveina implisiittisen viittauksen kokonaisuuteen, ja tämä ominaisuus säilyy kieliopillistumisessa. Osiin viittaavien sanojen merkitys ei ole ymmärrettävä ilman skemaattisena taustatietona olevaa kokonaisuutta. Suhdesanan ilmaisemaa relaatiota ei voi käsitteistää ilman siihen osallistuvia entiteettejä (esim. Leino 1993: 131).

Virossa suhdeseinien adverbikäyttöä vahvistavat fraasiverbit («ühendverb»), joissa verbiin liittyy tavallisimmin suuntaa, perfektiivisyyttä tai tilaa ilmaiseva adverbi. Adverbis ilmaisevat samantapaisia asioita kuin affiksitkin ja koska adverbis sijamuoto on tyyppillisesti sama kuin verbis nominimäärityksen, adverbi ikään kuin vahvistaa verbis rektiota⁶. (Erelt ym. 1993: 20–22.) Molemmat viron tässä tarkasteltavat yksiköt toimivat myös fraasiverbis adverbiosina; on kuitenkin huomattava, että tässä käytössä esiintyvät *kõrv*-sanasta vain adessiivi ja allatiivi ja *külg*-sanasta vain illatiivi. Lisäksi *kõrval* on tässä selvästi muita harvinaisempi: Hasselblattin (1990: 51) 2 794 fraasiverbis aineistossa sen esiintymiä on vain neljä, kun *kõrvale* esiintyy 35 ja *külge* 30 kertaa. *Kõrv*-kannan merkitysala on sekä postpositiona että adverbina laaja, mutta sen fraasiverbisikäytön kaikkein abstrakteimmisissä merkityksissä voidaan yleensä helposti havaita metaforan spatiaalinen perusta (5; ks. myös 23). Myös *külg*-kantainen fraasiverbis abverbiosa voi olla merkitykseltään hyvinkin abstrakti (6 ja 7, jotka viittaavat ihmisen mentaaliseen tilaan; ks. myös 26). Yleisesti fraasiverbisikäytön ilmaisemat merkitykset eivät merkittävästi poikkea postpositiivikäytöstä, enkä esityksessäni erottele sanoja niiden adpositio- vs. adverbisstatuksen perusteella. (Ks. myös Hasselblatt 1990: 82–85, 174–176.)

⁶ Erelt ym. (1993) käyttävät niistä nimitystä «affiksaaliadverbi» niiden affikseille analogisen funktion vuoksi (mt. 19–22). — Adverbis ja nominimäärityksen sijan samuudella tarkoitan yhteistä olo-, ero- tai tulosijaisuutta.

- (5) *Aegamööda jätab isa lihsad ja lühikesed laused **kõrvale** ning tõrjub väevõimuga **kõrvale** ka kujutluspildi peergudest ja lammastest.*
Vähitellen isä jättää selkeät ja lyhyet lauseet sivuun ja kampeaa väkisin syrjään myös mielikuvan päreistä ja lampaista. (Sclob Ilu)
- (6) *tarkust ei wõi käega **külge** panna* (Wied. s.v. küil'g)
'Klugheit kann man nicht mit der Hand beibringen'; 'viisautta ei voi käsin lisätä'
- (7) *Ümbruse ärevus hakkab ka Lionile **külge** – –*
Myös Lioniin tarttuu ympäristön levottomuus – – (Sclob Ilu)

Ruumiin sivuosaan viittaavista sanoista kehittyneillä postpositioilla ja adverbeilla voidaan suomessa ja virossa ilmaista sijaintia konkreettisisissa ja abstrakteissa tiloissa. Tämä on merkitysten perusjako kahtia, jota voidaan hienontaa jakamalla molemmat edelleen alaryhmiin. Näitä käsitellään kahdessa seuraavassa luvussa, ja yleiskuvan alamerkityksistä saa Kokoavaa tarkastelua -luvun taulukosta (s. 18).

SIJAINTI KONKREETTISESSA TILASSA

Tavallisesti sanan kieliopillista käyttöä edeltää ja sen rinnalla vaikuttaa kuvallinen käyttö leksikaalisena sanana siten, että ruumiinosan nimestä tulee esineen osan nimi (esim. Heine 1997: 44–45; Svorou 1993: 89–91; Matsumoto 1999: 21–22). Esimerkiksi ruumiin sivuosaan viittaavan sanan (*kylki, kuve*) kieliopilliseen funktioon adpositiona tai adverbina vaikuttaa myös leksikaalisen merkityksen laajeneminen 'elottoman entiteetin sivuosaa' merkitseväksi (*koivun kylki, vaaran kuve*). Tällainen merkitys on kieliopillistuvien sanojen rajakategoria, jossa leksikaalinen merkitys ilmaisee kiintopisteen osaa (8) ja kieliopillinen sijaintia kontaktissa kiintopisteeseen (9). Tämä on tyypillinen merkitys sm. *kylki* ~ vir. *külg* -kantaisille suhdesanoille: osa (*kylki*) ei ole kokonaisuuden (*lamppu*) määräosa, vaan sillä ilmaistaan fyysistä kontaktia muuttujan (*lasihelmet*) ja kiintopisteen (*lamppu*) välillä:

- (8) *Selle kivi siledamale **küljele** on kritseldatud üks telefoninumber – –*
Kiven sileämmälle sivulle on tuhrattu puhelinnumero – – (Sclob Ilu)
- (9) *Klaasripatsid laelampide **küljes** kõlisevad ja see kõlin käib tõmbetuule järel lainetena läbi terve korteri.*
Lasihelmet kattolampuissa helisevät ja helinä kulkee vedon mukana aalloittain läpi koko huoneiston. (Sclob Ilu)

Eräissä tapauksissa kontaktin puuttuminen on edellytys sille, että osaan viittaavaa sanaa voidaan pitää kieliopillisena yksikkönä. Kun puheenaolevien tarkoitteiden välillä ei voi katsoa olevan kontaktia, on spatiaaliseksi suhdesanaksi kieliopillistuvan sanan merkitys siirtynyt selvästi pois konkreettiselta, leksikaalisen nominin merkityksen alueelta. Seuraavassa esimerkissä (10) kontakti kiintopisteen ja sen osan välillä on inkluusiosuhde ja osoittaa, että kyse on kahden nominin muodostamasta genetiiviattribuutin ja pääsanan muodostamasta lausekkeesta, kun taas esimerkissä (11) kontaktin puute mahdollistaa osaan viittaavan sanan käytön postpositiona.

- (10) *Vaaran **kupeessa** polveilevissa kuruissa kasvoi tiheitä kuusikoita.* (Sclob Havu)
- (11) *Turussa on avattu uusi galleria Regina Aurajoen varrella kirkkosillan **kupeessa**.*
(HS 19.9.1998)

▷

Kontakti sinänsä ei tietenkään ole kieliopillisuuden este. Kieliopillistuvien ruumiinosanimien kohdalla metonyyminen merkityksenmuutos 'osa' > 'tila osan ympärillä' on joka tapauksessa ratkaiseva. Kontakti toimii niiden osalta toisin kuin suomen paikallissijärjestelmässä. Suomen paikallisajoissa olennaista on, perustuuko kontakti painovoimaan vai ei. Kontakti painovoiman tukemaan vaakasuoraan pintaan ilmaistaan *l*-sijalla, kun taas painovoimasta riippumaton kontakti ilmaistaan *s*-sijalla, esim. *katolla on lunta* vs. *katossa on kärpänen*. (Leino 1993: 201–202.) Tässä tarkasteltavien yksikköjen kohdalla alun perin pystysuoraan pintaan viitannut ruumiinosanimikanta ratkaisee: 'kylki' sallii kontaktin⁷ ja implikoi muutenkin tiiviimpää läheisyyttä muuttujan ja kiintopisteen välillä, kun taas *kupeen* kieliopillinen merkitys edellyttää kontaktin tai vähintään inklusion puuttumista. Viron *kõrv* on muuttujan ja kiintopisteen välisen etäisyyden suhteen neutraalimpi, vrt. (12), jossa *kõrv* ilmaisee kiinteää suhdetta (suitsista tai kuolaimen renkaasta taluttaminen) ja (13), jossa sillä on adverbina merkitys 'ohi, sivuun' ja jossa kiintopiste on implikoitu epämääräisrajainen tila muuttujan ympäristössä (ks. myös esim. 23).

- (12) *houst suu kõrwast wedama* (Wiedemann 1875: 554)
'das Pferd am Maule führen'; 'taluttaa hevosta suupielestä'
(13) *Ainult mõned üksikud kulmualused pilgud volksatavad ohvrite paljastele kaeltele ja pöörduvad kohe jälle kõrvale*.
Vain jokunen yksittäinen katse harppaa kulmien alta uhrien paljaisiin niskoihin ja kääntyy taas heti syrjään. (Sclomb Ilu)

Ruumiin sivuosiin viittaavien sanojen kieliopillistuneena perusmerkityksenä voidaan käsitteistystyyppistä riippumatta pitää 'vieressä' olemista. Tämä merkitys ja sanojen kieliopillistuminen tulevat selvästi esiin konteksteissa, joissa kiintopisteenä on ihminen (14–16) tai eläin (17) ja joissa sanan kirjaimellinen merkitys ei ole mahdollinen. Huomattakoon, että *korva* on suomessa produktiivinen spatiaalisen⁸ suhdesanan kanta vain eteläpohjalaismurteissa, joissa sen produktiivisuus on Tuomen (1957: 74) mukaan arkaismi: muilla murrealueilla ekspansiivinen *rinta*-kantainen suhdesana ei sinne levinnyt.

- (14) – – *mä istuun siälä takaistuumella isän korvalla* – – (Ylihärmä LA 4251/48)
(15) – – *sen kansam mänttiin tuoho' ongellej ja syvväökseen sinnet teh... tein avannoj ja se tek siihen kuppeelle*. (Nilsia LA 7371/220)
(16) *Ta istus järile lita kõrvale*.
Hän istui rahille litan viereen. (Sclomb Havu)
(17) *Karhuu ku ei soar rinnalleh hiihtoas se ei suvahtes sitä että häntä ohjattaa*. (Suomussalmi LA 7611/32)

Suomen yleiskielessä *rinta* on konkreettisissa spatiaalisissa merkityksissä melko harvinainen ja usein tyyliltään kirjallissävyyinen. Jos sen merkitys on konkreettinen, on kiintopisteenä tavallisimmin ihminen (ks. esim. NS, PS s.v. *rinnalla*). Esimerkissä (18) *rinnal-*

⁷ Virossa *külg* sallii eräissä tapauksissa jopa inklusion muuttujan ja kiintopisteen välillä: *wõtaks tõwe lapse küllest, paneks enese külge* 'sie möchte Krankheit von dem Kinde nehmen und sich beleigen'; '(hän) ottaisi sairauden lapsesta ja siirtäisi itseensä' (Wiedemann 1875: 555); *temal on laps külles* 'sie hat ein Kind bei sich (d. h. ist schwanger)'; 'hän on raskaana' (Wied. s.v. *kül'g*).

⁸ Monikollinen likimääräisyyttä ilmaiseva *korvilla* ~ *korvissa* sen sijaan on tavallinen myös itämurteissa (Tuomi 1957: 77–78).

la-postpositiota voidaan pitää myös sijaintia ilmaisevana, vaikka ensisijaisesti sillä kuvattaneenkin näyttelyn sisältöä. Lauseessa kiintopisteinä oleva *mestarit* on tietenkin maalausten metafora. Kaikkien tarkastelun kohteena olevien yksikköjen osalta keskeistä 'vieressä'-merkityksessä on, että kiintopisteellä on lateraalinen ulottuvuus, kokonaisuuden eri puolille osoittavat sivuosat, joiden vieressä sijaitseminen on mahdollista.

- (18) *Galleria Otsossa esillä oleva Petit palais -taidemuseosta Genevestä Sveitsistä tuotu näyttelykokonaisuus on raikas juuri siksi, että tunnettujen mestarien rinnalla on esillä runsaasti vähemmän julkisuudessa »kulutettuja» maalareita, jotka tekivät kuitenkin laadukasta ja kaunista jälkeä.* (HS 18.7.1999)

Korva ~ kõrv, kuve, kylki ~ külj ja rinta ovat sekä eläimen että ihmisen ruumiinosien nimiä, ja ainakin *kuve-* ja *kylki ~ külj* -kantaisten suhdeseanojen kielio pillistuminen perustuuneekin zoomorfiseen käsitteistykseen: merkityksenmuutoksen ensisijaisena lähtökohdanna on eläimen, tyypillisesti ihmiselle tärkeän nelijalkaisen kotieläimen ruumis. Tämä on luontevaa, ovathan kylki ja kuve eläimen ruumiissa huomattavasti salientimpia ja laajempia ruumiinosia kuin ihmiskehossa, jossa käsivarret toisaalta liikkumattomina peittävät kyljet ja liikkueessaan ovat todennäköisemmin huomion kohteena kuin rajoiltaan epä määräiset, ei-toiminnalliset kyljet. Vielä keskeisemmin eläimen sivuosien salienttiutta ihmisen käsitteistyksessä korostaa se seikka, että kotieläinten käsittely ja hoitaminen (valjastaminen, satulaan nousu, lypsäminen, puhdistaminen) tapahtuu nimenomaan eläimen sivulta, kyljeltä käsin. Svoroun (1993: 94) mukaan samantyyppiset tekijät vaikuttavat myös monien kielten 'selän' zoomorfiseen malliin perustuvassa kielio pillistumisessa. Vaikka selkä ei ole eläimen ruumiissa ylin osa, sitä merkitsevistä sanoista kehittyy 'päällä, yllä' olemisen ilmaisuja, koska eläimen selkä on ihmisen toiminnan kannalta keskeinen: taakojen kuljettaminen kotieläimen selässä on funktionaalisesti salienttia (mts.). Kotieläinten käsittely ja niiden rooli taakojen kuljettajina ovat toimintoina riittävän yleisiä, jotta ne voivat vaikuttaa sanan kielio pillistumiseen. Matsumoto (1999) on nimittäin osoittanut, että jos ruumiinosannimen saama metaforinen 'elottoman entiteetin osan' merkitys perustuu osan funktioon (esim. japani *koo / kuchi* 'mouth'; *iri-guchi* (enter-mouth) 'entrance'), se ei tavallisesti toimi edelleen kielio pillistumisen lähteenä. Funktio voi vaikuttaa spatiaaliseksi adpositioksi kielio pillistuvan sanan kehitykseen vain, jos se on yleinen ja liittyy muutoksessa ratkaisevaan spatiaaliseen käsitteistykseen. Funktio on nimittäin tyypillisesti osan itsensä, ei osan ja kokonaisuuden relaation, ominaisuus. (Mt. 20–26.)

Korva ~ kõrv -sanan kohdalla lähtökohta ei ole yhtä selvä. Kuten mainittu, *korva*-kantainen suhdeseanasarja on suomessa produktiivinen vain eteläpohjalaismurteissa. Eräänä viitteenä zoomorfisen käsitteistykseen puolesta voitaisiin pitää Tuomen (1957: 71–72) mainitsemaa esimerkkiä Pöytyän murteesta: *Kalpep pannaav vanhan härjän korvaan ete pääse niin kiakkaamaan* (kun kalpe opetetaan vetämään). Esimerkki osoittaa, kuinka spatiaalinen merkitys on voinut vetohärkäkulttuurin luoman zoomorfisen käsitteistysmallin pohjalta syntyä sellaisellakin murrealueella, jolla *korvan* tilaa ilmaiseva kielio pillinen käyttö on muuten tuntematonta. Toisaalta korva sijaitsee pään sivulla nimenomaan ihmisen ruumiissa; pää ja sen osat muodostavat ihmisruumiin salienteimman alueen, ja niihin viittaavat sanat ovat maailman kielissä hyvin yleisiä kielio pillistumisen lähteitä (ks. esim. Svorou 1993: 71, 75–76). — *Korva ~ kõrv* -sanalle on esitetty kaksi etymologiaa. Toisaalta on oletettu, että sen alkuperäinen merkitys ei ole ruumiinosan vaan että se olisi mer-

▷

kinnyt 'lehteä', joka on *korva*-sanan permiläiskielten vastineen merkitys nykyisinkin (Tuomi 1957: 2; SKES; SSA). Toisaalta Sammallahti (1988: 488, 538) yhdistää sen samojedikielten 'korvaa' merkitsevään **kāw*-sanaan; 'lehti'-merkitys olisi näin ollen sekundääri. Sanan kieliopillistuminen on kuitenkin käynnistynyt ruumiinosannimen merkityksen pohjalta. (*Rinta*-sanana kieliopillistumisen pohjana olevaa käsitteistysmallia käsitellään jäljempänä.)

Korva ~ *kōrv*, *kuve*, *kylki* ~ *kylg* ja *rinta* -kantaiset postpositiot ja adverbit voivat merkitä 'vieressä', kun kiintopiste on elollinen (ed. esim. 14–18). Se on mahdollinen merkitys myös silloin, kun kiintopisteenä on yksiselitteisesti horisontaalinen, kaksiulotteinen pitkäomaisen entiteetti (kuten tie; 19–20).

- (19) *Opiskelijat tahtovat, että katu varataan vain huoltoliikenteelle ja sen kylkeen tehdään pyörätie.* (HS 9.2.1999)
(20) *Pääväylien kupeella kulkivat erilliset kaupunkiradat.* (HS 9.4.1998)

Tämä on eläimen sivuosan salienttiuden lisäksi toinen keskeinen tekijä postposition 'vieressä'-merkityksessä: sen kiintopisteinä toimivat horisontaalisesti pitkänomaiset kaksiulotteiset entiteetit voidaan hahmottaa väylinä. Ihmisruumiissa tärkein osa on etupuoli, joka toimii ihmisen aktiivisen (näkö)havainnon lähtökohtana. Kielentäessään havaintoan kielenkäyttäjä voi hyödyntää mahdollisuutta kuvitella itsensä väylälle, kanonisesti eteenpäin suuntautuvaan liikkeeseen. Tällaisen kuvitellun liikkeen kautta kielenkäyttäjä voi heijastaa oman ruumiinsa kiintopisteen ympäristöön ja antaa väylälle edessä vs. takana -akselin, joka on välttämätön lateraalille 'sivulla, vieressä' olemisen merkitykselle. Kyse on subjektiivisesta liikkeestä, jossa liike ei tapahdu aktuaalisessa maailmassa vaan kielenkäyttäjän käsitteistyksessä (Langacker 1991: 157–160). Käsittääkseni on luontevampaa selittää esimerkkien (19–20) tapainen postpositioitten tai adverbien käyttö subjektiivisen liikkeen avulla kuin olettaa, että tällaisissa konteksteissa väylä ymmärrettäisiin makavaksi olioksi; tähän viittaa myös liikeverbien käyttö (esim. 20: *kulkea*). Yhteenvetona voidaan sanoa, että selvä 'vieressä' olemisen merkitys on mahdollinen, jos rakenteen kiintopisteellä on tai jos sille voidaan subjektiivisen liikkeen avulla kuvitella kasvot ja sitä kautta edessä vs. takana ja edelleen vasen vs. oikea -akseli.

Kuten todettu, myös muutos 'ruumiin sivuosan' merkityksestä 'elottoman entiteetin sivuosan' merkitykseen perustuu antropomorfiseen tai zoomorfiseen malliin. Tässä merkityksenmuutoksessa sidonnaisuus mallien hahmottamaan edessä vs. takana -akselin suuntaan (kasvot vs. kyljet) kuitenkin heikkenee, koska puiden ja maankohoumien kaltaiset elottomat entiteetit ovat kokonaisuuksina »kasvottomia»⁹, vailla salienttia ja selväpiirteistä etuosaa. Tällainen yhteys mahdollistaa sen, että myös yleisesti 'lähellä, jonkin yhteydessä' olemista voidaan suomessa ilmaista *kuve*- ja *kylki*-kantisilla¹⁰ postpositioilla (21–22). Ilman edessä vs. takana -akselia sijaintia vieressä ei yksinkertaisesti voi määritellä. Täl-

⁹ Huomattakoon, että joillakin kielillä esimerkiksi puista ja vuorista puhutaan kuin niillä olisi kasvot. Esimerkiksi Keniassa puhuttavan kikujun ja eräiden muiden bantukielten puhujille vuoren jyrkempi rinne on sen selkä. (Svorou 1993: 19–20; Heine 1997: 12–13.)

¹⁰ Suomen *korva*-sanana käyttö tässä merkityksessä kytkeytyy eteläpohjalaista murrealuetta laajempaan epämääräisyyden ja ylimalkaisuuden merkitykseen, esim. tuulen suunnasta puhuttaessa: *tuuli on idän, pohjan korvalla* (Lönnr. s.v. *korva*; Tuomi 1957: 77–78).

laisella merkityksellä voidaan kielentää tila ottamatta kantaa kiintopisteen muotoon tai (epä)symmetriaan, vaikka yleensä onkin tyypillistä, että kasvottomista entiteeteistä puhutaan kuin ne peilikuvan tapaan olisivat kasvot kohti puhujaa (esim. Svorou 1993: 20; Engberg-Pedersen 1998: 134).

- (21) *Kiasman ja Lasipalatsin **kupeessa** sijaitseva [Kampin] kenttä on vuosikymmenten ajan ollut ruma ja sekava bussien temmellyskenttä.* (HS 1.3.1999)
 (22) *Korallirittojen **kyljessä** elää monia kalalajeja.* (HS 20.2.1999)

'Elottomien entiteettien sivuosan' merkityksen lisäksi toinen yleiseen 'lähellä' olemisen merkitykseen vaikuttavana tekijänä voitaisiin pitää sitä, että ruumiin sivu- ja etuosia merkitsevät sanat ovat itse asiassa pintoihin viittaavina merkitysaltaan liukuvarajaisia (ks. Koski 1987: 30, 84; Pajunen 1998: 340). Ruumiinosisannimien merkitysalojen tarkka- tai liukuvarajaisuuden vaikutus kielio pillistumisessa ei kuitenkaan ole aivan yksiselitteistä, kuten voidaan havaita viron *kõrv* 'korva' -kantaisen suhdese sanan käytöstä. Korva on tarkkarajainen, lähes pistemäinen ruumiinosa, mutta siitä huolimatta *kõrv*-kantaista postpositiota ja adverbia käytetään myös liukuvarajaisen kiintopisteiden yhteydessä. Esimerkissä (23) *kõrvale* on fraasiverbin osana, jolloin kiintopiste on implisiittinen epämääräisrajainen paikka verbin toimijan ympärillä (ks. myös esim. 13). Viron *kõrv*-sanin kehitys on sopusoinnussa Matsumoton (1999) sen havainnon kanssa, että kielio pillistumisen perustan ydin on lokaatiossa (osan suhteessa kokonaisuuteensa) ja että kiintopisteen (kokonaisuuden) muotoon perustuvat rajoitukset tyypillisesti katoavat kielio pillistumisessa (mt. 24–26). Yhteistä kaikille kolmelle konkreettisten tilojen merkitykselle ('kontaktissa'; 'vieressä'; 'lähellä, yhteydessä') on metonymia: merkityksen siirtyminen 'osasta' tilaan osan ympärillä'.

- (23) *Tuleb ainult pea **kõrvale** keerata ja silmad kinni pigistada, nagu ta ka teeb.*
 On vain käännettävä pää sivulle ja puristettava silmät kiinni niin kuin hän teekin. (Sclomb Ilu)

SIJAINTI ABSTRAKTISSA TILASSA

Abstraktissa tilassa sijaitsemista ilmaisevien suhdese sanojen kehitys perustuu metaforaan, analogiseen merkityksen laajenemiseen eli ekstensioon. Monimutkaiset suhteet voidaan ymmärtää yksinkertaisten avulla, kun havaitaan suhteiden rakenteellinen tai funktionaalinen samankaltaisuus. Esimerkiksi kahden poliittisen ryhmittymän välinen suhde (24–25) tai kiinnittyminen mentaaliseen entiteettiin (26) voidaan ymmärtää rakenteeltaan samankaltaiseksi kuin kahden paikkakunnan välinen suhde (vrt. esim. 4). Tällaista käyttöä voidaan nimittää sijainniksi abstraktissa tilassa, joka voi olla esimerkiksi politiikan, ihmismielen tai narraation maailma (ks. esim. 27). *Kuve* on tässä käytössä harvinainen (25); *kuve*-kantaisen sarjan käyttö rajoittuu lähes täysin konkreettisten spatiaalisten tilojen ilmaisuihin, joissa sitä voidaan luonnehtia produktiiviseksi.

- (24) *Muutos 99 kokoa innolla vaaliliittoa Skp:n **kylkeen**.* (HS 6.9.1998)
 (25) *Kokoomuksen irrottautuminen SDP:n **kupeesta** on ymmärrettävää vaalien kynnyksellä.* (Sanomalehtien pääkirjoitukset LA 9502/288)
 (26) *Peeter ripub oma plaani **kyljes**.* (Rätsep 1978: 145)
 'Peeter pitää kiinni suunnitelmastaan.'

▷

Sijainti tilassa edellyttää sijaintia ajassa, ja siten semanttinen siirtymä abstraktin tilan ilmaisemisesta ajan ilmaisemiseen on luonnollinen. Itse asiassa tila ja aika ovat käsitteinä niin tiukasti sidoksissa toisiinsa, että Engberg-Pedersenin (1998) mukaan ei ole selvää, sisältääkö merkityksen muutos spatiaaliseksi aina metaforista komponenttia (siis siirtymää käsitealueelta toiselle) lainkaan, ja eräissä tapauksissa temporaalinen merkitys on primaari spatiaaliseen nähden. Havaintotasolla tilaa ja aikaa ei voi erottaa toisistaan, mikä heijastuu sekä puhuttuihin että viitottuihin kieliin monin tavoin. (Mts. 143–148.) Aina ei olekaan relevanttia, onko abstrakti spatiaalinen merkitys (sijainti narraatioissa) keskeisempi kuin temporaalinen merkitys ('samanaikaisesti'), kuten esimerkissä (27). Toisinaan temporaalinen merkitys 'saman ajanjakson kuluessa' on selvästi ensisijainen (28): aika on puheenaolevien entiteettien ainoa yhdistävä tekijä, koska väitöskirja ja lapset eivät sijaitse samassa (kirjaimellisesti tai metaforisesti ymmärretyssä) tilassa, vaan niiden maailmat ovat toisistaan erilliset.

- (27) *Goldingin kaikissa kirjoissa realistisen kerronnan rinnalla kulkee toinen taso, metafyysinen ja ajoittain suorastaan hämärä.* (Sanomalehtien arvostelut LA 9561/386)
- (28) *Väitöskirja oppikirjateksteistä syntyi rinnan kahden lapsen kanssa – –* (HS 13.10.1998)

Temporaalisen merkityksen yhtenä olennaisena tehtävänä on toimia välittäjänä spatiaalisesta merkityksestä edelleen komitatiiviseen: toimiminen samaan aikaan johtaa tulkintaan, että toiminta tapahtuu yhdessä (29–30; laajemmassa tekstuaalisessa kontekstissa on selvää, että esimerkissä (30) on kyse yhdessä elämisestä eikä konkreettisesta sijainnista). Vaikka tällaisissakin tapauksissa samanaikaisuuden merkitys on usein mukana, voi komitatiivinen 'yhdessä toimimisen' merkitys olla niin etualainen, että kirjaimellinen spatiaalinen ('vierekkäin') tai temporaalinen ('samaan aikaan') tulkinta olisi absurdi (31; esimerkissä on tietenkin kyse virka-asemasta eikä kapellimestarien prototyypisistä toiminnasta, orkesterin johtamisesta).

- (29) *See vähene kraam oli toodud niisama muu kõrval, see ei nõudnud kuigi palju vaeva.*
Nuo vähäiset tavarat olivat tulleet siinä sivussa paljoakaan vaivaa tuottamatta. (Sclomb Havu)
- (30) *– – ja sellest hoolimata tema kõrvale seisma jääks, teda õigeks mõistaks, läbi näeks ja trööstiks.*
– – ja jäisi siitä huolimatta hänen rinnalleen, ymmärtäisi häntä, näkisi hänen lävitseen ja lohduttaisi. (Sclomb Ilu)
- (31) *Toinen uutuu Tapiola Sinfonietaissa on tällä kaudella se, että toiseksi kapellimestariksi Jean-Jacques Kantorowin rinnalle on valittu nuori suomalaikapellimestari Tuomas Ollila, 34.* (HS 8.9.1999)

Temporaalinen ja komitatiivinen merkitys johtavat edelleen tässä tarkasteltujen suhdeseinojen abstrakteimpaan merkitykseen, vertaisuuden ilmaisemiseen. Vertaisuuden korostuminen ei välttämättä sivuuta ajallista merkitystä; esimerkki (32) on tällä tavoin kaksitulokintainen. Rinnakkain (samassa paikassa) samaan aikaan sijaitseminen tai toimiminen mahdollistaa vertailun (33–35).

- (32) *Perheen vaikutus saa rinnalleen toveripiirin ja nuorisokulttuurin vaikutuksen.* (Sanomalehtien muut asia-artikkelit LA 9521/136)
- (33) *Heidän [Kustaa III:n ja Katariina Suuren] rinnalla Euroopan muut kruunupäät olivat pelkkiä näpertelijöitä.* (HS 11.10.1998)
- (34) *raha on paskoa rakkaover rinnalla* RisJ (Koskimaa 1956: 96)
- (35) *Paistab, et selle kõrval, mis silmapiiri taga toimub, on miilitsa valve all jaoskonna poole kõmpimine lapsemäng.*
Näyttää siltä, että taivaanrannan tuolla puolen tapahtuvaan verrattuna on lasten leikkiä talsia miliisiin valvonnassa piiriin. (Sclomb Ilu)

Vertailtavien entiteettien samanaikainen esiintyminen aktuaalisessa maailmassa ei itse asiassa ole välttämätöntä. Kun vertailun merkitys korostuu kontekstissa, se konventionaalistuu, ja temporaalinen merkitys taka-alaistuu. Tähän liittyy temporaalisuuden subjektiivistumisen mahdollisuus: kun vertailtavien entiteettien tarkastelu tapahtuu samanaikaisesti, temporaalisuus liittyy vain kielenkäyttäjän subjektiiviseen prosessointiaikaan (käsitteistys- vs. prosessointiajasta ks. esim. Langacker 1991: 150). Tällaista käyttöä edustaisi esimerkin (33) muunnos *Hitlerin rinnalla Napoleon oli pelkkä näpertelijä*; kahta eri aikakausien kirjailijaa vertaillaan esimerkissä (36). Samantapaista temporaalisuuden subjektiivistumista kuvaa Herlin (1998: luku 4) käsitellessään *kun*-konjunktion kontrastiivista käyttöä.

- (36) *Loistavan tiivis ja lakoninen novellisti [Marti Joenpolvi] on kulkenut koko kirjailijantaipaleensa toisen mestarin, Anton Tšehovin, rinnalla, Pekka Tarkka luonnehtii.* (HS 9.10.1999)

MILLAISEEN KÄSITTEISTYSMALLIIN RINTA-SANAN KIELIOPILLISTUMINEN PERUSTUU?

Rinta-sanankin kieliopillistuminen voisi olla ymmärrettävissä zoomorfiseen malliin perustuvana. Se on voinut syntyä kontekstissa, jossa on puhuttu esimerkiksi kahden eläimen valjastamisesta vierekkäin: valjaiden keskeisin osa kiinnittyy juuri rintaan. Nelijalkaisella kotieläimellä rintaa voi myös pitää kyljen osana, ja vaikka eläimen rinta ymmärrettäisiinkin kaulan ja etujalkojen väliseksi ruumiin etuosaksi (ks. esim. Koskimaa 1956: 38), olennaista on kuitenkin kielenkäyttäjien havainnon suunta, joka kohdistuu nimenomaan eläimen sivuosaan. Näin ajateltuna *rinnalla* ja *rinnakkain* oleminen voitaisiin ymmärtää merkityssuhteiltaan aivan säännölliseksi. Jos ajatellaan kontekstia, jossa puhutaan kahden eläimen valjastamisesta vierekkäin vetämään kulkuvälinettä tai maatyökälua, voidaan ymmärtää myös *rinta*-kantaan suhteelle kehittyneet abstraktit vertaisuuden merkitys: molemmat eläimet ovat tehtävän onnistumisessa yhtä tärkeitä, ja vetotyössä on olennaista, että eläinten rinnat ovat kohdakkain. Tämä edustaisi maatalouskulttuuriin perustuvaa zoomorfista käsitteistysmallia.

Rinta-kantaisten postpositioiden ja adverbien käytön painopiste on selvästi abstrakteissa merkityksissä kuten vertailussa, ja abstraktit käsitteet ovat nimenomaan inhimillisiä. Kun vielä muistetaan, että konkreettisista tiloista *rinta*-kannalla ilmaistaan tavallisimmin kahden ihmisen välistä tilasuhdetta (esim. vierekkäin istumista), on pohdittava myös antropomorfisen käsitteistysmallin mahdollisuutta. Agraarikulttuurissa vierekkäin samalla penkillä (vaikkapa kirkossa) istuminen on ollut myös merkki vertaisuudesta. Pyyntikulttuurista voidaan ottaa esiin tapa metsästää siten, että miesjoukko etenee rintamana saaliseläintä ajaessaan. Mutta miksi näistä mahdollisista käsitteistysmalleista juuri rinta ja sii-

hen viittaava sana on noussut tilasuhteen ilmaisimeksi?

Huomionarvoinen tekijä on instruktiivimuotoisten tilaa ilmaisevien adverbien ikä (vrt. ed. instruktiivisijan ikään paikallissijoihin verrattuna). Leskisen (1990: 181) mukaan suuntaa ilmaisevien instruktiivien alkuperäisenä merkityksenä voidaan pitää 'kannan ilmaiseva osa edellä', esim. *päin* 'pää edellä'. Suuntaa ilmaisevat instruktiivit ovat niin sanottuja absoluuttisia instruktiiveja, jotka ovat levikkinsä ja sanastonsa (ihmisen ja eläinten ruumiinosanimet, puun osien nimitykset) perusteella vanhimpia inkongruenteista instruktiivirakenteista (mts. 182–183, 193). Voitaisiin siis ajatella, että *rinnan* ~ *rinnoin* ja sen vastineet karjalassa, vepsässä ja virossa (SKES) olisivat alun perin adverbina merkinneet ihmisen fyysistä asentoa 'rinta edellä', josta siirtymä kahden ihmisen välisen tilasuhteen 'vierekkäin' ilmaukseksi on aivan luonteva: *tulloo niil levveillä rinnoen* Konginkangas vs. *net tuli kahta rinnan sit* Lieto (Leskinen 1990: 59, 68, 153). Instruktiivin *rinnan* ~ *rinnoin* merkitys 'vierekkäin' on sitten voinut helposti levitä paikallissijamuotoihinkin.

Mainittakoon tässä yhteydessä, että suomen *rinta*-sanalla on sellaistaakin kuvallista käyttöä, joka perustuu rinnan sijaintiin kehon etuosassa. *Rinta*-sanana kuvallinen 'elottoman entiteetin etinen osa' -merkitys on länsimurteinen (Koskimaa 1956: 184) ja sillä on myös 'edessä, etuosa' -merkityksestä selittyvä temporaalinen merkitys 'ennen': *A. saapui puolenpäivän rinnassa* 'vähän ennen puoltapäivää'; *Ei se joulu mitään, mutta nämä joulun rinnat* 'joulunaluspäivät'! (E. Jaakkola; NS s.v. *rinta* VI 4). Wiedemann antaa esimerkkejä viron *rind*-sanana paikallissijamuodosta sekä 'vieressä' että 'edessä' sijaitsemista merkitsevänä: *rinnas käima* 'neben einander gehen', 'kävellä vierekkäin'; *tulge rinda* 'tretet vor, in die Fronte', 'astukaa eteen' (Wied. s.v. *rind* 3). Nykyvirossahan tällaista käyttöä ei esiinny, mutta muutamien lokaalis-resiprookkisten *rind*-kantaisten adverbien merkitys voi olla sekä 'vastapäätä, vastakkain' että 'vierekkäin', esim. *rinnastikku* '[millegagi] rind rinnaga kohastikku v. vastastikku' (ÖS); 'rinta rintaa vasten', 'rinnan, vierekkäin' (EES).

Etäsukukielen verrokkina suomen (samoin kuin karjalan, vepsän, vatjan ja lyydin, ks. SKES) *rinta*-kantaisille postpositioille ja adverbille voi mainita pohjoissaamen adverbina *râddag*, jonka oman merkityksen suhde kannan merkitykseen on samanlainen kuin itämerensuomessa. Se on muodostettu 'rintaa, povea' merkitsevästä sanasta *râd'de*, ja sen merkitys on 'side by side, (of animals which are at liberty, of harnessed driving reindeer or horses, or of two people riding)' (Nielsen 1932–1962 s.v. *râddag*). Etäsukukielistä myös unkarin 'rintaa' merkitsevästä *mell*-sanasta on kehittynyt 'vieressä' olemista ilmaiseva kieliopillinen yksikkö, jota käytetään postpositiona, adverbina ja verbiprefiksinä.

MIHIN SUOMEN KYLKI ON KEHITTYMÄSSÄ?

Suomen *kylki*-kantainen postpositio tai adverbi ilmaisee usein suhdetta (kooltaan tai tärkeydeltään) pienemmän muuttujan ja kookkaamman kiintopisteen välillä. Tämä voidaan havaita muun muassa edellä esimerkistä (24). Eräissä tapauksissa vaikuttaa kuitenkin siltä, että tämä ominaisuus on väistymässä abstrakteja tiloja ilmaisevan *kylki*-kantaisen postposition tai adverbien merkityksestä ja että sillä voidaan ilmaista myös lähes yhdenveroista 'mukana, kanssa' toimimista. Voidaan havaita, että lauseen (predikaatti)verbien merkitys vaikuttaa tulkintaan: esimerkissä (37) verbina on muuttujan aktiivista tahtoa ilmaiseva *haluta*, ja lause kuvaa tasaveroisempaa suhdetta kuin esimerkki (38), jossa *kylki* ilmaisee ryhmien välisen suhteen kiintopisteen hallitsemana; tähän viittaa *päästä*-verbi. Esi-

merkki (39) sijoittuu näiden väliin: *lyöttäytyä*-verbin ilmaisema liike toimintana edellyttää sekä muuttujan (Itävalta) aktiivisuutta että kiintopisteen (Saksa) jonkinasteista hyväksyntää. On hyvin tyypillistä, että lauseen predikaatti säätelee osaltaan suhdeseinojen merkityksen kehitystä; tätä on aiemmin käsitelty muun muassa *käsi*-sanan kielio pillistumisen yhteydessä (Ojutkangas 1998).

- (37) – – ja vasemmistoliitto voisi hyvinkin haluta hallitukseen demareiden *kyljessä*. (HS / Juha Akkanen 22.3.1999)
 (38) – – että keskustan *kyljessä* he [kristillinen liitto] saattaisivat päästä hallitukseen asti. (HS / Juha Akkanen 22.3.1999)
 (39) [Suomen EU:n puheenjohtajakauden kielikiistassa] Saksa paljasti häikäilemättömyytensä, mutta varmisti tavoitteensa. Itävalta lyöttäytyi sen *kylkeen*. (HS / Erkki Pennanen 18.8.1999)

Näitä tapauksia voidaan verrata etenkin *rinta*-sanan käyttöön esimerkeissä (27) ja (32) edellä. Vaikka kielio pillistumisen toteutumista ei voikaan ennustaa, voitaisiin uumoilla, että yleistyessään täm äntäp äisest ä käytöst ä tulee merkki siitä, että *kylki*-sanan ilmaisema suhde on mahdollista ymm ärtää myös komitatiivisuutena tai vertaisuutena. Jo postposition ja adverbin konkreett isess ä spatiaalisess ä merkityksess ä tät ä kehityst ä saattaa pohjustaa *kyljen* implikoima tiivis läheisyys muuttujan ja kiintopisteen välillä, ja kehityksen edellytyksen ä on mahdollisuus ilmaista abstrakteja tiloja *kylki*-kantisella kielio pillisellä yksiköll ä. Vain esimerkin (24) tapais en käytön pohjalta yleistys komitatiiviin tai vertaisuute en voitaisiin tehdä. Lis ävaatimuksena on, että sill ä ilmaistun suhteen muuttuja ja kiintopiste voidaan alkaa ymm ärtää tasaveroisina; tät ä tulkintaa voi joko tukea tai heikentää erityisesti lause en predikaattiverbi.

KOKOAVAA TARKASTELUA

Edellä olen esittänyt, että sm. *korva* ~ vir. *kõrv*, sm. *kuve* ja sm. *kylki* ~ vir. *külg* -sanojen kielio pillistuminen perustuu ensisijaisesti zoomorfiseen käsitteistysmalliin, joka perustuu nelijalkaisen (koti)el äimen ruumiinrakenteeseen. On kuitenkin muistettava, että zoomorfisenkin malli on ihmisen käsitteistys er ääst ä ympär öiv ä n maailman osasta. Myös zoomorfisen käsitteistysmallin käyttö on antroposentrist ä: 'sivuosaa' merkitsevien sanojen kielio pillistumisen osalta keskeistä on nimenomaan kielenkäytt äjän havainnon suunta, joka kohdistuu el äimen sivuosaan; sivuosan salienttius syntyy ihmisen havainnosta. Myös kotiel äinten käsittely tapahtuu sivulta käsin — myös sivuosan funktionaalinen keskeisyys on ihmisl äht öist ä. Suomen *rinta*-sanan kielio pillistumisess ä puolestaan voidaan havaita myös selvi ä antropomorfisen mallin piirteitä.

Kuten *käsi*-sanan myös tässä tarkasteltujen ruumiinosanimien kielio pillistumisess ä näkyy se, että kehityksen perustendenssit ovat suomess ä ja viross ä samanlaiset. Ruumiinosanimien kielio pillistuminen on molemmiss ä kieliss ä aivan tavallista, kehityksen voi katsoa perustuvan samanlaisiin käsitteistysmalleihin, ja kehittyvät merkitykset muodostavat luonnollisen jatkumon konkreett isista sijainnin ilmaisusta vertailuun. Taipumus on yhteinen, vaikka itse konkreettinen muutos tapahtuu kieliss ä itsenäisesti, kunkin kielen semanttisen ja kielio pillisen kokonaisuuden ja mahdollisten kielikontaktien vaikutuksen

ohjaamana.

Yhteenvetona edellä esitetystä voidaan tarkastella seuraavaa taulukkoa. Ylimpänä taulukossa on kolmijako leksikaaliseen, konkreettiseen kieliopilliseen ja abstraktiin kieliopilliseen merkitykseen. Seuraavana on ruutuihin sijoitettu alamerkitykset, joiden kaavamaisesta esitystavasta huolimatta on muistettava, että rajat merkitysten välillä eivät ole diskreetit vaan että alamerkitykset muodostavat jatkumon. Merkitysruutujen alapuolelle on sijoitettu tässä käsitellyt suomen ja viron ruumiinosanimet sen mukaan, minkä merkitysten ilmaisuihin ne ovat kieliopillistuneet — kaarisulkeet ilmaisevat marginaalisuutta, hakasulkeet murteellisuutta ja kysymysmerkki todennäköistä aukkoa aineistossani kyseisessä merkityksessä. Alimpana olevat numerot viittaavat alamerkityksiä havainnollistaviin esimerkkeihin esityksessäni.

Taulukko. Sm. *korva* ~ vir. *kõrv*, sm. *kuve*, sm. *kylki* ~ vir. *külg* ja sm. *rinta* -sanojen kieliopillistuminen

LEKSI- KAALI- NEN	KIELIOPILLINEN: KONKREETTISET TILAT			KIELIOPILLINEN: ABSTRAKTIT TILAT			
	sijainti kiintopis- teen osana tai kontaktissa kiintopisteen kanssa	sijainti paikas- sa; 'vie- ressä'	sijainti paikas- sa; 'lä- hellä'	sijainti abstrak- tissa tilassa	sijainti ajassa; 'samaan aikaan'	sijainti toimin- nassa; 'yhdes- sä'	sijainti arvo- maail- massa; 'verrat- tuna'
suomi							
<i>kuve</i>		<i>kuve</i>	<i>kuve</i>	(<i>kuve</i>)			
<i>kylki</i>	<i>kylki</i>	<i>kylki</i>	<i>kylki</i>	<i>kylki</i>	<i>kylki</i>	(<i>kylki</i>)	(<i>kylki</i>)
<i>korva</i>		[<i>korva</i>]	<i>korva</i>	?	<i>korva</i>	?	[<i>korva</i>]
<i>rinta</i>				<i>rinta</i>	<i>rinta</i>	<i>rinta</i>	<i>rinta</i>
viro							
	<i>külg</i>	<i>külg</i>		<i>külg</i>			
<i>kõrv</i>		<i>kõrv</i>	<i>kõrv</i>	<i>kõrv</i>	<i>kõrv</i>	<i>kõrv</i>	<i>kõrv</i>
esimerkit							
8, 10	9	12–18	11, 19–21	22–24	25–28	29–31, 37–39	32–36

Kaikkia tässä tarkasteltuja substantiiveja käytetään myös kuvallisessa leksikaalisessa 'elotoman entiteetin osan' merkityksessä. Näistä kuitenkin vain 'kylki' sallii kieliopillisena kontaktin muuttujan ja kiintopisteen välillä. Kaikilla voidaan myös ilmaista konkreettista sijaintia vieressä, kun kiintopisteenä toimivalla entiteetillä joko on tai kun sille voidaan kuvitella kasvot, edessä vs. takana -akseli ja sitä kautta lateraali ulottuvuus. Tässä merkityksessä suomen *korva* edustaa murteellista ja *rinta* puolestaan kirjallista rekisteriä. Suomen *rinta-* ja viron *külg-*kantaisia suhdeseanoja ei ilmeisesti käytetä ilmaisemaan yleistä sijaintia 'lähellä', ja suomen *korva*-sanana käyttö tässä ryhmässä liittyy sukukielistä puuttuvaan yleiseen epämääräisyyden merkitykseen.

Abstraktien tilojen ilmaisijana suomen *korva*-sanana puuttuminen voi hyvinkin olla puute aineistossa: eteläpohjalaismurteissa vertaisuuden ilmaisemiseen käypänä sen olettaisi ilmaisevan muitakin abstrakteja tiloja. Tilassa oleminen edellyttää ajallista sijaintia, ja abstraktien tilojen ilmauksista on lyhyt matka ajallisen vierekkäisyyden eli samanaikaisuuden tai ajallisen läheisyyden ilmaisemiseen. Tämän merkityksen ilmaisijoiden joukosta putoavat pois suomen *kuve* ja viron *külg*. Suomen *rinta-*kantaisen postposition ja siitä muodostettujen adverbien varsinainen produktiivinen käyttöalue alkaa temporaalisesta merkityksestä. Voidaan havaita, että viron *kõrv-*kantainen suhdeseana on *rintaa* monipuolisempi: sen käyttöalue ulottuu aivan konkreettisista tilanilmauksista kaikkein abstrakteimpiin. Toiminnan samanaikaisuus, komitatiivisuus ja vertaisuus kytkeytyvät toisiinsa: samaan aikaan yhdessä toimivia entiteettejä voi vertailla.

LÄHTEET

- ANTTILA, RAIMO 1989: *Historical and comparative linguistics*. Second revised edition. Amsterdam: Benjamins.
- BYBEE, JOAN – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994: *The evolution of grammar. Tense, aspect, and modality in the languages of the world*. Chicago: The University of Chicago Press.
- DELANCEY, SCOTT 1997: Grammaticalization and the gradience of categories: relator nouns and postpositions in Tibetan and Burmese. – Joan Bybee, John Haiman & Sandra A. Thompson (toim.), *Essays on language function and language type* s. 51–70. Dedicated to T. Givón. Amsterdam: Benjamins.
- ENGBERG-PEDERSEN, ELISABETH 1998: Space and time. – Jens Allwood & Peter Gärdenfors (toim.), *Cognitive semantics. Meaning and cognition* s. 131–152. Amsterdam: Benjamins.
- ERELT, MATI – KASIK, REET – METSLANG, HELLE – RAJANDI, HENNO – ROSS, KRISTIINA – SAARI, HENN – TAEL, KAJA – VARE, SILVI 1993: *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse instituut.
- 1995: *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse instituut.
- ESS = *Eesti-soome sõnaraamat*. 2., uuendatud trükk. Tallinn: Valgus.
- HARRIS, ALICE – CAMPBELL, LYLE 1995: *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HASSELBLATT, CORNELIUS 1990: *Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem*

- Deutschen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- HAUKIOJA, TIMO (tulossa): Adpositioista ja relationaalisista substantiiveista. – Anneli Pajunen (toim.), *Näkökulmia kielitypologiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HEINE, BERND 1997: *Cognitive foundations of grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- HEINE, BERND – CLAUDI, ULRIKE – HÜNNEMEYER, FRIEDERIKE 1991: *Grammaticalization. A conceptual framework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOPPER, PAUL J. – TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS 1993: *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ITKONEN, ESA 1998: Mitä on kieliopillistuminen? – Anneli Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, typologiasta ja analogiasta* s. 11–41. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JAAKOLA, MINNA 1997: *Genetiivin kanssa esiintyvien adpositioiden kieliopillistumisesta*. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 121–156. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KORHONEN, MIKKO 1991: Remarks on the structure and history of the Uralic case system. – *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 83 s. 163–180. Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 1987: Ihmisen ruumiinosan nimitykset suomessa ja ruotsissa 1. – Mauno Koski (toim.), *Kontrastiivista kielentutkimusta I* s. 25–116. Fennistica 8. Turku: Åbo Akademin suomen kielen laitos.
- KOSKIMAA, JOUKO 1956: *Rinta-sanueen merkitysoppia*. Laudaturtutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LANGACKER, RONALD W. 1991: *Concept, image, and symbol. The cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- LEHTINEN, TAPANI – LAITINEN, LEA (toim.) 1997: *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta*. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEINO, PENTTI 1993: *Polysemia — kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LESKINEN, JUHA 1990: *Suomen kielen inkongruentit instruktiivirakenteet ja niiden tausta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MATSUMOTO, YO 1999: The extension on body-part nouns to object-part nouns and adpositions: Shape, function, and location in lexical-semantic change and in grammaticalization. – Barbara A. Fox, Dan Jurafsky & Laura A. Michaelis (toim.), *Cognition and function in language* s. 15–28. Stanford: CSLI Publications.
- NIELSEN, KONRAD 1932–1962: *Lappisk ordbok*. Oslo: Instituttet för sammanliggende kulturforskning; H. Aschenhoug & Co.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Porvoo: WSOY, 1951–1961.
- OJUTKANGAS, KRISTA 1998: Itämerensuomalainen näkökulma kieliopillistumiseen. – *Sananjalka* 40 s. 67–86.
- PAJUNEN, ANNELI 1998: Partiaalis-refleksiiviset asennon muutosta ilmaisevat verbit. – *Virttäjä* 102 s. 330–360.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi*. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Helsinki, 1990–1994.

- SALMINEN, TARU 1997: Kvasirakenteen kieliopillistuminen. – Tapani Lehtinen & Lea Laitinen (toim.), *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta* s. 38–65. Kieli 12. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical phonology of the Uralic languages with special reference to Samoyed, Ugric, and Permic. – Denis Sinor (toim.), *The Uralic languages. Description, history and foreign influences* s. 478–554. Leiden: E. J. Brill.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. Lexica societatis finno-ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1974–1981.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus; Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1992–1995.
- SVOROU, SOTERIA 1993: *The grammar of space*. Amsterdam: Benjamins.
- TUOMI, TUOMO 1957: *Korva-sanueen merkitysoppia*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1973: Adjektiivin ja adverbien erosta. – *Virittäjä* 77 s. 199–214.
- VILKUNA, MARIA 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Edita.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja I–II*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Helsinki, 1985–1994.
- ÕS = *Õigekeelsussõnaraamat*. Neljäs painos. R. Kull & E. Raiet (toim.). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1984.

AINESLÄHTEET

- HS = Helsingin Sanomat. Helsinki: SanomaWSOY.
- LA = Lauseopin arkiston kokoelmat. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Turku.
- Lönnr. = LÖNNROT, ELIAS 1958 [1866–1880]: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja I–II*. Kolmas, manul-menetelmällä jäljennetty painos. Porvoo.
- RÄTSEP, HUNO 1978: *Eesti keele lihtlauseete tüübid*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Emakeele Seltsi toimetised nr. 12. Tallinn: Valgus.
- Sclob = *Studia comparativa linguarum orbis Maris Baltici*. Itämeren piirin kielten vertailuhankkeen aineisto. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Turku.
- Havu = HUOVINEN, VEIKKO: *Havukka-ahon ajattelija*. Romaani. Sclob-aineiston osa.
- Ilu = LUIK, VIIVI: *Ajaloo ilu*. Romaani. Sclob-aineiston osa.
- WIEDEMANN, FERDINAND JOHANN 1875: *Grammatik der ehstnischen Sprache. Zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte*. St.-Petersbourg: Commissionnaires de l'Académie Imperale des Sciences.
- Wied. = WIEDEMANN, FERDINAND JOHANN 1973 [1893]: *Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage*. Tallinn [St.- Petersburg]: Valgus.

GRAMMATICALIZATION OF BODY-PART NOUNS IN FINNISH AND ESTONIAN

Grammaticalization refers to a continuous process of change in a language whereby a lexical unit develops into a grammatical one: a word originally with a concrete referent becomes an indicator of a grammatical relationship. Two principal conceptualization models can be used to describe the grammaticalization of body-part nouns. The anthropomorphic model is based on the human body, with spatial concepts being expressed in the language using body-part nouns. The salience of the actions of the front part of the body, the face, arms and hands, and the notion of a 'front-rear' axis, underlie this conceptualization. Spatial concepts can, alternatively, be based on the anatomy of four-legged (domesticated) animals; this is the zoomorphic conceptualization model.

This article focuses on the grammaticalization of Finnish and Estonian postpositions and adverbs developed from body-part nouns and expressing 'beside' or 'next to'. The roots of the grammatical units examined are *kuve* (Finn.) 'loin, flank', *kylki* (Finn.) ~ *külg* (Est.) 'side, flank', *korva* (Finn.) ~ *kõrv* (Est.) 'ear' and *rinta* (Finn.) 'chest, breast'. The writer asserts that the grammaticalization of these words is based primarily on the zoomorphic conceptualization model, but with certain qualifications. Firstly, use of the zoomorphic model also incorporates anthropocentric features: central to the grammaticalization of words referring to parts of the side the body is the orientation of the speaker's observation or action directed towards the side of the animal. The salience of the body-part at the side of the body arises from the observation made by the speaker. Secondly, clear features of the anthropomorphic model can also be observed in the grammaticalization of the Finnish word *rinta*.

The postpositions and adverbs examined can all be used to express location in concrete or abstract space. Concrete space refers to a location in contact with, next to, close to or in connection with something; common to these expressions is metonymy, the transfer of meaning from 'the part' to 'the space surrounding the part'. Abstract spaces include the world of politics or narrative, and the development of these expressions is based on the metaphorical extension of concrete spatial meanings. Chronological proximity, affiliation and comparison are extensions of basic abstract spaces and are linked with each other: location in space presumes a location in time, and entities functioning together simultaneously can be compared with each other. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kieli, Fennicum, Henrikinkatu 3, 20014 Turun yliopisto

Sähköposti: *krioju@utu.fi*